Zofia Antkiewicz

Druja

Miasta wielu religii.
Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej,
pod redakcją Melchiora Jakubowskiego, Maksymiliana Sasa
i Filipa Walczyny, Muzeum Historii Polski, Warszawa 2016, s. 195-201.

Druja

Dzisiejsze senne białoruskie miasteczko nad Dźwiną kiedyś było siedzibą wielkich rodów i wielokulturowym tyglem, zadziwiającym dużą liczbą świątyń.

Pierwsza wzmianka o Drui pochodzi z roku 1386 i dotyczy zajęcia miasta przez Andrzeja Olgierdowicza. Więcej zapisów pochodzi dopiero z XV w.[1] Miasteczko dzieli się historycznie na trzy dzielnice. Najstarszą z nich jest leżące po lewej stronie Drujki Stare Miasto, związane z rodziną Massalskich. Zbudowali oni tam zamek, który służył im do 1515 r. Potem wybudowali nową siedzibę po prawej stronie Drujki[2].

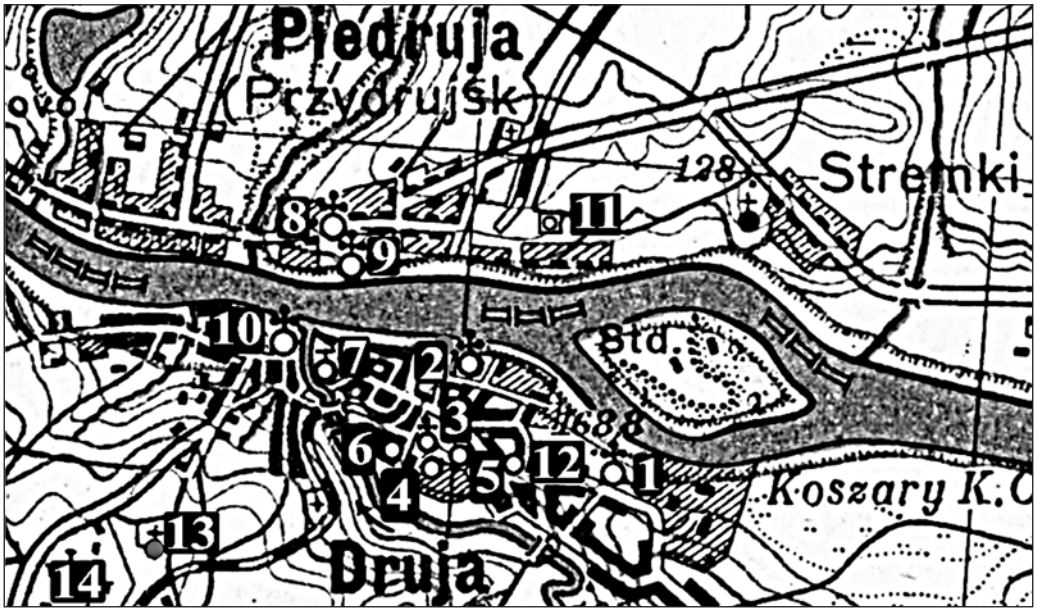

Mapa 31. Druja na mapie WIG z oznaczeniem obiektów sakralnych: 1. klasztor Marianów (dawniej Bernardynów); 2. cerkiew Błogowieszczańska; 3. cerkiew pw. św. św. Piotra i Pawła; 4. lokalizacja kościoła pw. św. Antoniego; 5. lokalizacja klasztoru Dominikanów; 6. molenna; 7. synagoga; 8. cerkiew pw. św. Mikołaja; 9. kościół pw. Wniebowzięcia NMP; 10. cerkiew Spaska; 11. lokalizacja cerkwi pw. św. św. Borysa i Gleba; 12. lokalizacja cerkwi pw. św. Ducha; 13. cerkiew pw. św. Jura na cmentarzu; 14. kirkut

Młodsza część to leżący na prawym brzegu Drujki Sapieżyn, założony przez rodzinę Sapiehów. W 1600 r. kanclerz litewski Lew Sapieha nabył okoliczne ziemie, a potem także część Drui. W 1618 r. Jan Stanisław Sapieha założył Sapieżyn, przez pewien czas konkurencyjny względem Starego Miasta, władanego przez Massalskich[3]. Nowe miasto otrzymało prawa miejskie, a Sapiehowie postawili w nim zamek[4].

Druja znajdowała się na terenie Rzeczypospolitej do drugiego rozbioru, kiedy to znalazła się w Rosji. W 1825 r. miasto przeszło w ręce Miłoszów i należało do nich do I wojny światowej. Podczas tej wojny Druja stała się miejscowością przyfrontową, co miało dla niej tragiczne skutki. Jedynym pozytywem niemieckiej okupacji była budowa kolejki

[1] O. Hedemann, *Druja magdeburskie miasto*, Wilno 1934, s. 4.
[2] Tamże.
[3] G. Rąkowski, *Wśród jezior i mszarów Wileńszczyzny*, Warszawa 2003, s. 120.
[4] Tamże, s. 120–121.

wąskotorowej w 1915 r.[5] Odrębną częścią miasta było przedmieście Przydrujsk, położone na drugim brzegu Dźwiny[6]. Obecnie dzielnica ta znajduje się na Łotwie, a układ Drui różni się znacząco od pierwotnego.

Druja jest miasteczkiem granicznym już od 1921 r., tj. od pokoju ryskiego, kiedy granica polsko-łotewska zaczęła przebiegać m.in. na Dźwinie. To wtedy Przydrujsk został odłączony od miasta. Druja należała do Rzeczypospolitej do 1939 r. Po ataku ZSRR miasto znalazło się w granicach Białoruskiej SRR. Rok później, po aneksji krajów bałtyckich przez Związek Radziecki, Dźwina zaczęła rozdzielać Białoruską SRR i Łotewską SRR. Od 1991 r. Druja znajduje się na granicy Białorusi i Łotwy. Wpływa to na funkcjonowanie miasta – na teren przygraniczny zasadniczo można wjeżdżać, jedynie jeśli posiada się przepustkę, dodatkowo przekraczanie granicy w Drui jest utrudnione. Mało kto ma chęć i potrzebę odwiedzania miasteczka.

Dane dotyczące demografii Drui pochodzą z kilku źródeł. Niestety, nie odnoszą się do tych samych lat, dlatego nie można ich jednoznacznie ocenić i łatwo przedstawić. Informacje dotyczą głownie Żydów i proporcji ich liczby w stosunku do chrześcijan.

W XVIII w. Żydzi stanowili mniej więcej połowę mieszkańców. Liczbę starozakonnych w 1766 r. określono na 1305 osób[7]. W pierwszej połowie XIX w. ludzi w Drui miało być 2500 (w roku 1825, co oznaczałoby spadek w stosunku do poprzedniego okresu)[8]. Natomiast w 1847 r. samych Żydów miało być 2366[9]. Taki wzrost liczby mieszkańców jest w tym czasie możliwy, przyrost ludności żydowskiej także. Do przełomu wieków starozakonni stali się dominującą grupą w mieście.

Dla roku 1897 podaje się liczbę 3006 Żydów na 4742 mieszkańców (63,4%)[10]. Według *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego*, w 1900 r. starozakonni stanowili 69% (3065 z 4400[11] – liczba całej ludności jest więc mniejsza niż trzy lata wcześniej, co budzi wątpliwości ze względu na rozwój Drui w okresie do I wojny światowej). Słownik ten podaje też dane dotyczące innych wyznań – 500 prawosławnych (11,3%), 698 katolików (15,8%) i 177 staroobrzędowców (4%)[12]. W roku 1904 mieszkańców miało być 5500, z czego 3500 Żydów (63,6%)[13]. Do I wojny światowej stosunek ludności żydowskiej do chrześcijan utrzymywał się na podobnym poziomie.

Po pierwszym światowym konflikcie liczba mieszkańców drastycznie spadła. W 1921 r. było w Drui 1011 Żydów, stanowiących 41% wszystkich drujan (co oznacza, że miasto zamieszkiwało 2456 osób)[14]. Po przeminięciu kryzysu powojennego Druja zaczęła znowu się rozwijać – w 1931 r. osiągnęła 3400 mieszkańców[15]. Oznacza to, że miasto rozwijało się nieprzerwanie do II wojny światowej (oczywiście

---

[5] Tamże, s. 121, 128–129.
[6] O. Hedemann, *Druja magdeburskie miasto*, s. 4–5.
[7] Tamże, s. 84.
[8] G. Rąkowski, *Wśród jezior i mszarów*, s. 128.
[9] http://www.sztetl.org.pl/pl/article/druya/5,historia/ (dostęp: 15 XI 2014).
[10] *Druja*, [w:] *The Encyclopedia of Jewish Life Before and During the Holocaust*, 1, red. S. Spector, G. Wigoder, Jerusalem 2001, s. 334.
[11] *Druja*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 15, cz. 1, Warszawa 1900, s. 441.
[12] Tamże.
[13] G. Rąkowski, *Wśród jezior i mszarów*, s. 128.
[14] http://www.sztetl.org.pl/pl/article/druya/5,historia/ (dostęp: 15 XI 2014).
[15] G. Rąkowski, *Wśród jezior i mszarów*, s. 129.

pomijając katastrofę I wojny światowej), a Żydzi byli w Drui grupą stanowiącą blisko połowę mieszkańców. W 2010 r. w Drui mieszkało 1149 osób[16].

Il. 84. Druja. Kościół i klasztor Bernardynów

Obiekty sakralne

W miasteczku do dzisiaj przetrwała niewielka część licznych w XVIII w. świątyń. Obecnie w Drui można zobaczyć **kościół i klasztor Bernardynów, cerkiew pw. św. Jura** i **molennę staroobrzędowców**, jak również **ruiny cerkwi pw. Zwiastowania NMP** i **cerkwi pw. św. św. Piotra i Pawła**. Przy moście znajduje się też budynek, który prawdopodobnie jest jedną z dawnych synagog[17]. W Przydrujsku, na Łotwie, mieści się murowany **kościół pw. Wniebowzięcia NMP**[18], którego nie mieliśmy okazji zobaczyć ze względu na trudność w przekraczaniu granicy w Drui. Dla porównania: w XVIII w. w mieście istniało kilkanaście obiektów sakralnych różnych wyznań i religii[19].

Kościoły katolickie

Zabytkiem uważanym za najcenniejszy jest **klasztor Bernardynów i kościół pw. św. Trójcy**. Zakonników sprowadził do Drui w pierwszej połowie XVII w. Kazimierz Lew Sapieha. Kościół pw. św. Trójcy został zbudowany w Sapieżynie w latach 1643–1646, a w drugiej połowie XVIII w. przebudowany. Służył jako kościół parafialny od kasaty klasztoru w 1852 r. do zniszczenia w 1944 r. W 1923 r. do budynków pobernardyńskich wprowadzili się ojcowie marianie, którzy prowadzili w Drui szkołę. Kościół i klasztor zostały zamknięte przez Sowietów już w 1939 r. Do 1989 r. kościół stał

[16] https://be-tarask.wikipedia.org/wiki/Друя (dostęp: 10 II 2015).
[17] http://globus.tut.by/druya/index.htm#tower_ch (dostęp: 15 XI 2014).
[18] S. Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku: struktury administracyjne*, Lublin 1996, s. 310.
[19] O. Hedemann, *Druja magdeburskie miasto*, s. 76.

w ruinie, opuszczony i rozkradany – utracił zabytkowe wyposażenie i dwa duże dzwony. Po oddaniu wiernym kościół i klasztor odremontowano[20].

Nieistniejący już drewniany **kościół pw. św. Antoniego**[21], ufundowany przez rodzinę Sapiehów[22], jak również **kościół pw. św. Jana** znajdowały się na terenie Sapieżyna[23]. Nie zachowały się także **klasztor i kościół Dominikanów**, ufundowane przez podczaszego brasławskiego Piotra Kaczanowskiego w 1697 r.[24] (podawane są też daty 1690 r. lub 1706 r.[25]). Zabudowania początkowo były drewniane. Budowle murowane powstały w latach 1765–1773 według projektu Antonia Paracco[26]. W 1832 r. klasztor uległ kasacie, a kościół miał zostać przebudowany na cerkiew, co nie nastąpiło z powodu braku środków[27]. W 1909 r. niszczejące budynki zostały wysadzone w powietrze przez władze rosyjskie[28].

Tutaj warto wspomnieć o wpływie architekta Antonia Paracco na krajobraz sakralny Drui. Sprowadzony przez Sapiehę, zaprojektował Wielką Synagogę, jak również z dużym prawdopodobieństwem był autorem projektu dzwonnicy kościoła pw. św. Antoniego[29] czy najwyższej kondygnacji kościoła Bernardynów, ołtarza głównego i bramy przed świątynią[30].

Wezwanie kościoła dominikańskiego w każdym opracowaniu jest inne – autorzy twierdzą, ze był to kościół pw. św. Antoniego[31], św. Różańca[32] czy Nawiedzenia NMP[33]. Ostatnia hipoteza, przedstawiona w pracy Stanisława Litaka (tj. wezwanie Nawiedzenia NMP), wydaje się najbardziej prawdopodobna. Autor jako jedyny podaje, z jakich źródeł korzystał, dokumentując swoją pracę. Można dopuścić również hipotezę o zmianie wezwania kościoła po większej przebudowie.

Świątynie prawosławne i greckokatolickie

Otto Hedeman pisał o osiemnastowiecznej Drui, że: „katolicyzm pospołu z unią panował tu bez zastrzeżeń, a prawosławny monaster Błogowieszczański zaledwie wegeto-

---

[20] G. Rąkowski, *Wśród jezior i mszarów*, s. 132–134.

[21] Kościół istniał na pewno do 1772 r. – zob. S. Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej*, s. 309.

[22] O. Hedemann, *Druja magdeburskie miasto*, s. 76.

[23] G. Rąkowski, *Wśród jezior i mszarów*, s. 136. Grzegorz Rąkowski jest jedynym autorem, który wspomina o kościele św. Jana, nie podaje jednak żadnych informacji, kiedy istniała ta świątynia.

[24] Tamże.

[25] А.М. Кулагін, *Каталіцкія храмы на Беларусі. Энцыклапедычны даведнік*, Мінск 2000, s. 415.

[26] W.F. Morozow, *Tradycje i wpływy w barokowej architekturze Białorusi w końcu XVIII wieku*, [w:] *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku*, red. J. Kowalczyk, Warszawa 1995, s. 232.

[27] А.М. Кулагін, *Каталіцкія храмы на Беларусі*, s. 415.

[28] M. Karpowicz, *Wileńska odmiana architektury XVIII wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki", 73 (2011), 3–4, s. 385.

[29] W.F. Morozow, *Tradycje i wpływy*, s. 234.

[30] M. Karpowicz, *Wileńska odmiana architektury*, s. 388. Z tą hipotezą nie zgadzają się niektórzy badacze, por. A. Kaladžinskaitė, *Twórcy wileńskiego baroku: architekt Joannes Valentinus Tobias de Dyderszteyn*, tłum. B. Dwilewicz, „Biuletyn Historii Sztuki", 73 (2011), 3–4, s. 415–435.

[31] А.М. Кулагін, *Каталіцкія храмы на Беларусі*, s. 415.

[32] G. Rąkowski, *Wśród jezior i mszarów*, s. 136.

[33] S. Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej*, s. 308, 501.

wał, wciśnięty między unickie cerkwie”[34]. I tak faktycznie było. Przed zniesieniem unii cerkiew pw. Zwiastowania w tym monasterze była jedyną prawosławną w mieście.

Il. 85. Druja. Molenna

Cerkwiami Drui niebędącymi w ruinie są drewniana **molenna staroobrzędowców**, wybudowana w pierwszej połowie XX w.[35], i drewniana prawosławna **cerkiew pw. św. Jura**. Ta ostatnia zbudowana została we wsi w okolicy miasta w 1696 r., a przeniesiona na cmentarz prawosławny w Drui w 1891 r.[36]

Il. 86. Druja. Cerkiew Błogowieszczańska

[34] O. Hedemann, *Druja magdeburskie miasto*, s. 77.
[35] http://globus.tut.by/druya/index.htm (dostęp: 15 XI 2014).
[36] G. Rąkowski, *Wśród jezior i mszarów*, s. 137.

Il. 87. Druja. Wieża cerkwi pw. św. św. Piotra i Pawła. W głębi po lewej kościół w Przydrujsku

Cerkwią, która „oparła się unii", była pierwotnie drewniana **cerkiew pw. Zwiastowania (Błogowieszczańska) w monasterze męskim**. Sam monaster istniał już od XVI w. Na początku XIX w. przeżywał kryzys i w 1823 r. został zamknięty. Cerkiew, którą udało się prowizoryczne wymurować w 1822 r., zaczęła pełnić funkcję parafialnej[37]. Zniszczona po II wojnie światowej, długo pozostawała w ruinie. Obecnie (sierpień 2014 r.) jest remontowana.

Cerkiew pw. św. św. Piotra i Pawła istniała już na początku XVIII w.[38] Wieża cerkwi była przykładem baroku wileńskiego w architekturze greckokatolickiej. Po zniesieniu unii świątynia została przekształcona w prawosławną[39]. W związku z tym w drugiej połowie XIX w. wieża została przebudowana na kaplicę dla ikony Zbawiciela[40]. Od czasu II wojny światowej świątynia pozostaje w ruinie[41].

Cerkwie, po których nie ma śladu, to prawosławna (pierwotnie unicka) **cerkiew Spaska** z 1676 r., znajdująca się do II wojny światowej na Starym Mieście[42], oraz drewniane greckokatolickie cerkwie pw. **Przemienienia Pańskiego**, **św. Ducha** i **św. Piotra Apostoła**, wzmiankowane tylko w 1772 r.[43] Spośród nich znamy lokalizację jedynie cerkwi pw. św. Ducha, znajdującej się niegdyś na Sapieżynie[44].

---

[37] Tamże, s. 137–138.
[38] O. Hedemann, *Druja magdeburskie miasto*, s. 76.
[39] G. Rąkowski, *Wśród jezior i mszarów*, s. 138.
[40] A. Kaladžinskaitė, *Twórcy wileńskiego baroku*, s. 433.
[41] G. Rąkowski, *Wśród jezior i mszarów*, s. 138.
[42] Tamże.
[43] W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku: struktury administracyjne*, Lublin 1998, s. 155.
[44] Zob. mapę załączoną do: O. Hedemann, *Druja magdeburskie miasto*.

Na drugim brzegu Dźwiny, w Przydrujsku, znajdowały się w XVIII w. jeszcze dwie cerkwie: pw. **św. Mikołaja** oraz **św. św. Borysa i Gleba**[45]. Obecnie istnieje tylko pierwsza z nich, której współczesny kształt nadano w XIX stuleciu[46].

Synagoga i kirkut

Jak już wspomniałam, drujska synagoga była dziełem Antonia Paracco. Zbudowana została w stylu baroku wileńskiego w latach 1765–1766. Była budowlą monumentalną i imponującą, sala główna świątyni miała wymiary 23 × 20 m. Synagoga istniała do 1942 r., kiedy to została spalona podczas likwidacji getta[47]. Kirkut znajduje się przy drodze wjazdowej do miasta. Można na nim oglądać jedne z niewielu zachowanych polichromowanych macew.

---

[45] Tamże.

[46] J. Krzywicki, *Przydrujsk*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 9, Warszawa 1888, s. 208.

[47] http://www.sztetl.org.pl/pl/article/druya/11,synagogi-domy-modlitwy-i-inne/24105,synagoga-w-drui/ (dostęp: 15 XI 2014).